

es-Sem'ânî'nin Ehl-i Re'y ve Ehl-i Kelâm'a Karşı Ashâbü'l- Hadîs Savunusu

Sedat YILDIRIM*

“al-Sam'ânî's Ashâb al-
Hadîth Defense against Ahl
al-Ra'y and Ahl al-Kalâm”

Abstract: After certain events that took place in the history of Islam, some religious currents emerged and these currents took a stand against accepted evidence, insights and interpretations. As a result, this initiative produced a reaction and the representatives of the dominant understanding were defended against these trends. The groups with disputes at the religious level are Ashâb al-Hadîth and the schools of Ahl al-Kalâm and Ahl al-Ra'y. Increasing the debate between these schools is the efforts to resolve critical issues with a rational approach. Because until the beginning of these discussions, hadîths and narrations from the mutawatir and ahdd were accepted as reference in the matters of confiscation and deeds. In fact, as in operational matters, the only factors that shaped the way of religious understanding of scholars in religious matters were hadîths and narrations from the predecessor. About a century after this understanding prevailed, schools with contradictory approaches such as Ehl-i Kalâm and Ehl-i Re'y arose. Ashâbü'l-Hadîs had to go to a defensive position in response to objections and rejections against them against these violent movements. Because of this defense tendency, works were written in the names of Ta'vîl, Usûl al-Sunnah, Kitâb al-Sunnah, *İ'tikâdu Ehl al-Sunnah* to defend Ashâb al-Hadîs. 5th Century of higraph Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî (d. 489/1095) also wrote a work named *al-Intisâr li Ashâbi'l-Hadîs*, and in this work Ashâbü'l-Hadîs, whom he accepted as Ahl al-Sunnah, was against opposing schools. He defended. Our study aims to examine the defense of Ashâb al-Hadîs made in history as well as the work of Ebû al-Muzaffar al-Sam'ânî's *al-Intisâr li Ashâbi'l-Hadîs*.

Citation: Sedat YILDIRIM, “es-Sem'ânî'nin Ehl-i Re'y ve Ehl-i Kelâm'a Karşı Ashâbü'l-Hadîs Savunusu” (in Turkish), *Hadîs Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XVIII/1, 2020, pp. 117-134.

Keywords: Hadith, Ashâb al-Hadîth, Ahl al-Ra'y, Ahl al-Kalâm, al-Sam'ânî.

I. Giriş

Hiz. Osman'ın şehid edilmesinden (v. 35/656) sonra ve i'tikâdî fırkaların

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniv., İslâmî İlimler Fakültesi, Hadîs, AĞRI
seyildirim@agri.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5758-8229

Geliş: 04. 06. 2020

Yayın: 30. 06. 2020

zamanla ortaya çıkmasıyla birlikte birçok itikâdi konu tartışılmaya başlanmış-
tır. Bu tartışmalara müdâhil olan itkâdi fırkaların isimlerini tek tek zikretmeye
gerek yoktur. Özellikle Ashâbü'l-Hadîs veya diğer ifadesiyle Ehl-i Hadîs; Ehl-i
Re'y, Ehl-i Kelâm gibi isimlerle anılmaya başlanan ve bünyesinde birçok farklı
perspektife sahip gruplar barındıran ana ekoller anlayışlardaki ayrışmaların
ana çizgilerini ifade etmektedir. Zira bu ana ekollerin her birinin kendi içinde
benimsediği ortak ilke ve prensipler vardır. Dolayısıyla bu ekoller üzerinde
durmak önem arz etmektedir.

Ashâbü'l-Hadîs daha çok Hicâz Ehl-i olarak bilinen Mâlik b. Enes (v.
179/795), Şafî (v. 204/820), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Süfyân es-Sevrî (v.
161/778) ve Dâvûd b. Ali el-İsbehânî gibi âlimlerin arkadaşlarına verilen isim-
dir. Bu kişilere Ashâbü'l-Hadîs denilmesinin sebebi; hadisleri önemsemeleri,
haberleri nakletmeleri, hükümleri naslara göre bina etmeleri, haberi ve eseri
bulmaları durumunda kıyası tercih etmemeleridir. Sözgelimi Ashâbü'l-Ha-
dis'den olan Şafî, "mezhebime muhalif olan bir haber (hadis) gördüğünüzde
çok iyi bilin ki mezhebim o haberdir"¹ diyerek hadislere olan bağlılığını dile
getirmiştir. İbn Kuteybe (v. 276/889) ise Ashâbü'l-Hadîsi, hakkı isteyen,
Resûlullah'ın sünnetinin peşinden yürüyerek Allah'a (c.c.) yakın olan, âhâd
haber ve sünnet için rihleler yapan, haberleri inceleyip sahîh ile sakimini, nâsîh
ile mensûhunu fehmeden kişiler olarak tanımlamaktadır.²

Ehl-i Re'y ise Irâk Ehl-i olan, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (v. 150/767), Ebû
Yûsuf (v. 182/798), Züfer (v. 158/775), Hasan b. Ziyâd, (v. 204/819), İbn
Semmâe (v. 233/848), Ebû Mutî el-Belhî (v. 199/814) ve Bişr el-Merîsî (v.
218/833) gibi âlimlerden oluşmaktadır. Mezkûr âlimlere Re'y Ehli denilmesi-
nin sebebi, kıyası çok kullanmaları, hükümlerden mana istinbat etmeleri, olay-
ları bu hükümler üzerine bina etmeleri ve yer yer kıyâs-ı celîyi âhâd haberlere
tercih etme yolunu tercih etmelerinden kaynaklanmaktadır³

Kendisinden sonraya bu konuda önemli bilgiler intikâl ettiren Şehristânî

¹ Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, (nşr. Abdülazîz Mu-
hammed Averkil), Müessesetü'l-Halebî, Kâhire, 1387/1968, II, 11-12. Ashâbü'l-Hadîs ve âlim-
leri için ayrıca bkz. Râmihürmüzî, Hasan b. Abdurrahmân, (nşr. Muhammed Haccâc el-
Hatîb), *el-Muhaddisu'l-Fâsil beyne'r-Râvi ve'l-Vâ'i*, Dârü'l-Fikr, Beyrût, 1771/1391, s. 159-
162; Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*, (nşr. Muhammed Said
Hatiboglu), AÜİF Yayınları, Ankara, 1390/1971, s. 21-102.

İbn Abdulber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullâh, *el-İstizkâr*, (nşr. Sâlim Muhammed Atâ),
Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. baskı, Beyrût, 1421/2000, 3/34; İbn Ali, Muhammed b. Ali b.
Mûsâ, *Meşâriku'l-envâi'l-vehhâce ve metâliu'l-envâri'l-bâhice fi Şerhi Süneni İbn Mâce*,
Dârü'l-Muğni, Riyâd, 1. baskı, Suudi Arabistan, 1427/2006, 2/197.

² İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dineverî, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*,
(nşr. Muhammed Muhyiddin Esfer), el-Mektebetü'l-İslâmî ve Müessesetü'l-İşrâk, 2. baskı,
Beyrut/Katar, 1419/1999, s. 127.

³ Şehristânî, *el-Milel*, II, 11-12. Ehl-i Re'y için ayrıca bkz. İbn Kuteybe, *Te'vil*, s. 102.

(v. 548/1153) her iki fırka arasında furûa konularında ihtilaf ve tartışmaların bulunduğu, fakat bunlardan ötürü hiç kimsenin küfür ve delâletle itham edilemeyeceğini ve her müctehidin sevaba nâil olacağını söylemek suretiyle, iki firkanın hak ehl-i olduğuna işarette bulunmuştur.⁴

Kelâm Ehline gelince, bu isim Kelâm ve i'tikâd konularıyla ilgilenen kişilere verilen genel bir isimdir.⁵ Yani bu ifade bid'at ehli olsun olmasın Kelâm ilmiyle ilgilenen her guruba işaret etmek üzere kullanılmıştır. Fakat bu çalışmanın odağını teşkil eden konu özellikle es-Sem'ânî'nin Ashâbü'l-Hadis savunusu olması nedeniyle, araştırmamız ilk dönemlerde bid'at ehli olarak nitelendirilen fırkalarla sınırlı tutulmuştur. Zaten es-Sem'ânî'nin Ehl-i Hadisi kendilerine karşı savunduğu Kelâmçılar'dan kast edilenler de, aşağıda da görüleceği üzere Mu'tezile, Kaderiyye, Mürcie, Cebriyye, gibi Ehl-i Hadis'in i'tikâdına sahip olmayan, akıl ve re'yi merkezde tutan ve bid'at ehli olarak tanımlanan i'tikâdî fırkalar.⁶

Aslında felsefeyle ilgilenen ve daha sonra bu ilme ilk olarak kelâm ilmi diyenlerin Mu'tezile olduğunu⁷ düşündüğümüzde ilk dönemlerde kelâm Ehli'nden kimlerin kast edildiği daha iyi anlaşılacaktır. Yoksa bu ifadeden kastın dünden bu güne tüm kelâm ehli'nin olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim kelâm ilmiyle ilgilendiği halde bid'at ehli görülmeyen birçok i'tikâdî fırka vardır. Adudü'dîn el-Îcî'nin (v. 756/1355) kelâm ilmî için yaptığı müspet açıklama da bu iddiamızı destekler niteliktedir. Nitekim Adudü'dîn el-Îcî, kelâm ilminin delillerin getirilmesi ve şüphelerin giderilmesi suretiyle dinî i'tikâdın ispatlanması için kişiye imkân tanıdığını söylemiştir.⁸ Öyleyse Ashâbü'l-Hadis tarafından her kelâmçı bid'atçı görülmediği ve yerilen kelâm ehli fırkalarının ise daha çok adı geçen fırkalar olduğu dikkatten kaçmamalıdır.

Çalışmamız, Ashâbü'l-Hadis Ehli Re'ý, Ehl-i Kelâm arasında geçen ihtilaf- lar nedeniyle, es-Sem'ânî'nin *el-İntisâr li Ashâbi'l-Hadis* adlı eserinde muhtelif

⁴ Şehristânî, *a.g.e.*, II, 12. Ehl-i Kelâm için ayrıca bkz. İbn Kuteybe, *Te'vil*, s. 61.

⁵ Hın, Mustafa Said ve Mısto, Muhyiddin Dîb, *el-Akîdetü'l-İslâmîyye*, Dârü İbn Kesir, 5. baskı, Beyrut, 1427/2007, 25.

⁶ Ayrıca bkz. Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelamçılar Arasındaki Münakaşalar*, TDV Yayınları, 4. baskı, Ankara, 1989, s. 92, 262-263. Ashâbü'l-Hadis ve Ehli Re'ý kavramlarının tanım hakkında tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Fakat bu çalışmada doğru tanıma en yakın gördüğümüz açıklamayı aktardık. Ayrıca söz konusu kavramlar hakkında çokça çalışma yapılması nedeniyle biz bu kavramlar üzerinde fazla durmak istemedik. Geniş bilgi için bkz. Koçyiğit, *a.g.e.*; Özşenel, Mehmet, *Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Re'ý-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybani*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999; Gündoğdu, Samet, *Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'ýin Görüşlerinin Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2019.

⁷ Hın ve Mısto, *el-Akîdetü'l-İslâmîyye*, s. 25.

⁸ İcî, Adudü'dîn Abdurrahmân b. Ahmed, *Kitâbü'l-Mevâkif*, (nşr. Abdurrahmân Umeyre), Dârü'l-Cil, 1. baskı, Beyrut, 1418/1997, I, 31.

hususlarda Ehl-i Hadis savunusunu kapsamaktadır. Muhaliflere karşı ve sünnet çerçevesinde yazılan eserlerin es-Sem'ânî'den önce de İbn Kuteybe, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd (v. 275/889) İbn Ebî Âsım (v. 287/900), Lâlekâî (v. 418/1027) vb. muhaddisler tarafından Te'vîl, Usûlûs-Sünne, Kitâbu's-Sünne, İtikâdu Ehl-i's-Sünne gibi isimlerle telif edildiği bilinmektedir. Dolayısıyla es-Sem'ânî'nin bu çalışması bu geleneğin bir devamı niteliğindedir.

Bu çalışmada es-Sem'ânî ve söz konusu eseri hakkında bilgi verildikten sonra, eserde geçen konular belli başlıklar altında ele alınıp tartışılmaya çalışılacaktır. Bu sayede mezkûr firkalara karşı Semâ'nî'nin Ehl-i Hadis savunusu etraflıca ortaya konulmuş olacaktır.

II. es-Sem'ânî ve *el-İntisâr li Ashâbi'l-Hadis'i*

A. Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî

Tam adı Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcebbâr'dır (v. 489/1095). Hicrî 426/1035 yılında Merv'de dünyaya gelmiştir. Temîm kabilesinin Sem'ân boyuna nispetle kendisine es-Sem'ânî denilmiştir.⁹ Merv, Bağdâd, Nîsâbûr ve Mekke'de hadis semâ' etmiştir. Kendisinden de birçok kişi hadis rivâyetinde bulunmuştur. Babası Ebû Mansûr es-Sem'ânî'nin yanında, bir Hanefî fakihî olarak yetişmiş ve kendi akranelarının önüne geçmeyi başarmıştır.¹⁰ es-Sem'ânî, bir fıkıhçı olduğu gibi aynı zamanda bir hadisçidir. Nitekim o hem küçük yaşlarda hem de büyüdüğünde hadis rivâyetiyle meşgul olmuş; hadis imlâ meclisleri kurmuş ve hadis ili ilgili birçok eser yazmıştır.¹¹

Kara yoluyla hacca giderken bedevî yol kesicilere esir düşen es-Sem'ânî, onların develerini gütmüştür. Günün birinde bu bedevîlerin emîri, kızını evlendirmiş ve kızın nikâhını kıymak için bir kişi araştırmıştır. es-Sem'ânî'nin arkadaşlarından biri, onlara esir alınan es-Sem'ânî'nin, Horasân'ın fukahâsından olduğunu söyleyince; onlar es-Sem'ânî'ye bazı sorular sormuşlar, es-Sem'ânî ise onların bu sorularına cevap vermiş ve onlarla Arapça konuşmuştur. Durumun farkına varan bedevîler, es-Sem'ânî'den özür dilemişler ve ona bir şeyler vermek istemişlerse de es-Sem'ânî bu teklifi reddetmiştir. Daha sonra söz konusu bu bedevîler es-Sem'ânî'yi serbest bırakmış ve yılın ortasında es-Sem'ânî'yi alıp, hac için gitmek istediği Mekke'ye götürmüşlerdir.¹²

Mekke'de bir süre kalıp birçok hadis kitabı okuyan es-Sem'ânî, hac görevini

⁹ İbn Hallikân, Şemseddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-A'yân*, (nşr. İhsan Abbâs), Dârü Sâdır, Beyrût, 1389/1970, 3/211.

¹⁰ ez-Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (nşr. Şu'ayb el-Arnâûd ve dğr.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1405/1985, 19/114-115.

¹¹ es-Sübkî, Abdulvehhâb b. Takiyuddîn, *et-Tabâkatu's-Şâfiyyetu'l-Kübrâ*, Dârü Hicr li't-Tibâa, 2. baskı., 1413/1993, 5/335.

¹² ez-Zehabî, *Siyer*, 19/114-117.

yapıp memleketi Merv’e döndüğünde otuz yıl boyunca liderliğini yaptığı Hanefî mezhebini terketmiş ve Şâfiî mezhebine geçmiştir. es-Sem‘ânî Şâfiî mezhebine geçtiği için çevresindekiler tarafından ciddi tepkilere maruz kalmıştır. Bu tepkiler sebebiyle bazı arkadaşlarıyla birlikte önce Tûs’a daha sonra Nîsâbü’r’a gitmiştir. Nîsâbü’r’da kaldığı sırada hadis rivâyetine ağırlık vermiştir. Daha sonraları ise yine Merv’e geri dönmüştür. Giyâsü’l-Devle Nizâmülmülk (v. 485/1092) döneminde Merv ve Nîsâbü’r’da bulunan Nizâmîye Şâfiî medreselerinde müderrislik yapan es-Sem‘ânî, Hicrî 489/1095 yılında Merv’de vefât etmiştir.¹³

B. *el-İntisâr li Ashâbi’l-Hadis*

es-Sem‘ânî *el-İntisâr li Ashâbi’l-Hadis*¹⁴ adlı eserinde, Ashâbü’l-Hadis ile Ehl-i Kelâm ve Ehl-i Re‘y arasında geçen tartışmalara temas etmiş ve her iki gruba karşı Ashâbü’l-Hadis’i savunmuştur. Fakat çalışmanın giriş kısmında âlimlerden naklen belirtildiği üzere, Ashâbü’l-Hadis ile Ehl-i Re‘y fırkaları arasında ferî konularda ihtilaf ve tartışmaların bulunduğu, ancak bunlardan ötürü hiç kimsenin küfür ve dalâletle itham edilemeyeceğini; Ayrıca sözü edilen ‘Kelâm Ehlî’ ifadesi ile Mu‘tezile, Kaderiyye, Cebriyye gibi Ehl-i Hadîs’in i‘tikâdına sahip olmayan ve bid‘at ehli olarak tanımlanan i‘tikâdî fırkalar olduğunu söylemekte yarar vardır. Aksi takdirde dünden bu güne ümmetin itibar ettiği Re‘y Ehlî olan Hanefî âlimler ve i‘tikâdî konuları nas merkezli düşünen âlimler töhmet altında bırakılır ki bu da gerçeğe aykırı düşer. Çünkü ümmet belli dönemlerde yaşanan tartışmaları dikkate almayıp, Ehl-i Re‘y ve nas merkezli düşünen Kelâm Ehlî’ne saygı göstermiş ve onlara itibar etmiştir.

Öte yandan yapılan araştırmalardan hareketle şunu söylemek mümkündür ki, es-Sem‘ânî, bu eserinde birçok konuda muhaliflerini eleştirmiş, bununla birlikte daha önce mensubu bulunduğu Hanefî mezhebini ismen zikrederek eleştirmemiştir. Şimdi de burada, tartışmaya konu teşkil eden hususlar, teker

¹³ Takiyuddin, İbrahim b. Muhammed, *el-Müntahab min Kitâbi’s-Siyâki li Târîhi Nîsâbü’r*, (nşr. Halid Haydar), Dârü’l-Fikr, Beyrût, 1414/1993, s. 483-484. Bu bilgilerin yanısıra es-Sem‘ânî’nin Hanefî mezhebini terk etmediği, ancak Merv halkının benimsediği Kaderiye mezhebini terk ettiği yönünde bilgiler de aktarılmaktadır. Bu bilgiler için bkz. es-Sem‘ânî Ebû Sa’d Abdulkerim b. Muhammed, *el-Ensâb*, (nşr. Abdullâh Ömer el-Bârûhi), Dârü’l-Cinân, 1. baskı, Beyrût, 1408/1988, 3/298.

¹⁴ Söz konusu eser birçok kaynakta es-Sem‘ânî’ye nispet edildiği görülmektedir. Bu husus için bkz. İbn Hallikân, *Vefeyât*, 3/211; Es-Sübkî, *et-Tabâkat*, 5/342; İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi Târîhi’l-Mulûk ve’l-Umem*, (nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ ve Mustafa Abdulkâdir Atâ), Dârü’l-Kutubi’l-İlmîyye, 1. baskı, Beyrût, 1992/1412, 17/38. Eserin tahkikini yapan muhakkik kaynaklarda esere ait birçok bölüm tespit etmiş ve bunları bir araya toplayıp kitap haline getirmiştir. es-Sem‘ânî, Ebû Muzaffer Mansur b. Muhammed, *Fusûlün min Kitâbi el-İntisâr li Ashâbi’l-Hadis*, (Muhakkik mukaddimesi), (nşr. Muhammed b. Hüseyin b. Hasan), Mektebetü Edvâi’l-Menâr, 1. baskı, Medîne, 1996/1417, s. 3 -5.

teker mütakil başlıklar altında ele alınacaktır:

1. Ashâbü'l-Hadîs'i Eleştiren Guruplar

es-Sem'ânî, Ashâbü'l-Hadîs'i ayıplayanların iki sınıf olduğunu ve bunların Ehl-i Kelâm ve Ehl-i Re'y olduklarını söyler. Her iki gurubun Ashâbü'l-Hadîs'i (sel üstünde ki) çerçöp, basit insanlar ve hammal develer olarak gördüklerini belirtir. es-Sem'ânî daha sonra, bu derecede Ahâbü'l-Hadîs'i eleştirenlerin bu söylemlerle kendi dini anlayışlarını (i'tikatlarını) kirlettiklerini, kendi kendilerini helâk ettiklerini söyler. Ayrıca es-Sem'ânî, Kelâm ve Re'y Ehlini ayakkabıcı ve demircilere benzeterек onların süs eşyası yapamayacaklarını, kumaş dokuyamayacaklarını, itr ve mücevherlerle ilgilenemeyeceklerini; bunlar için demir pasının, körüğe üfleminin, (külден kalan) dumansız ateşin ve göz bebeğindeki tozun kâfi geleceğini söyleyerek Kelâm ve Re'y Ehlinin eleştirilerine karşılık vermiştir.¹⁵

es-Sem'ânî'nin bu söylediklerinden Kelâm ve Re'y Ehli'nin Ashâbü'l-Hadîs'i, rivâyetleri akıl süzgecinden geçirmediği için, sadece rivâyetlerin nâkili konumunda olduklarını düşündüklerinden dolayı onları eleştirdikleri anlaşılmaktadır. es-Sem'ânî bu eleştirileri dile getirdikten sonra bunların kıymetli ve muteber şeylerle (hadislerle) uğraşma ehliyetine sahip olmadıklarına işaret ederek Kelâm ve Re'y Ehli'nin bu eleştirisine cevap vermiştir.

2. Sünnet ve Cemâat'e Tabi Olmak Tefrika ve Bid'atten Sakınmak

es-Sem'ânî'ye göre, Âli İmrân sûresi 103, Şûrâ sûresi 13 ve Enâm sûresi 153. âyetlerinde de emredildiği üzere, cemaatten uzaklaşmak ve tefrikaya düşmek yasaklanmış ve birçok âyette Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ittiba edilmesi emredilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen rivâyetlerde ise sünnete tabi olmanın ve bid'atten uzaklaşmanın gerekliliğine temas edilmiştir. Öyleyse Hz. Muhammed'in (s.a.v.) din olarak ortaya koyduğu şeriata uymak gereklidir. Bu şeri'at ise ancak güvenilir ve adâlet sahibi râvilerin, sahâbilerin ve onlardan sonra gelenlerin naklettikleri haberlere tabi olmakla; yani nakli deliller ve hadislerle mümkündür.¹⁶

es-Sem'ânî bu bilgileri verdikten sonra Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Kelâm arasında cereyan eden tartışmalara yer verir. Bu tartışmalar şöyle özetlenebilir:

Ehl-i Sünnet, dinin anlaşılmasını bizzat işitme ve rivâyetlerle mümkün olacağını; aklın esas alınıp naklin ona uyarlanmasının ise şeriata aykırı olduğunu söylemektedir. Kelâm Ehli ise insanları hadislerden vazgeçirip akli çıkarımlara sevk etmek için insanları şüpheye düşürecek bir yöntem izlemişlerdir. Şöyle ki Ehl-i Kelâm, dinî (i'tikâdî) konuların ancak bilgi ifade eden delillerle sabit olacağını; Ehl-i Hadîs'in naklettikleri âhad haberlerinin âhkam konularında delil olabileceğini, fakat i'tikâdî konularda bilgi ifade etmeyeceğini, dolayısıyla aklın

¹⁵ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 2.

¹⁶ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 4.

esas kabul edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.¹⁷

Görüldüğü üzere es-Sem‘ânî bazı âyetlerde geçen cemaat vurgusunu merkeze alarak çoğunluğun benimsediği anlayıştan ayrılanlara bir göndermede bulunmuş; Allah’ın (c.c.) peygambere itaatte bulunulması buyruğunu hatırlatarak sünnetin ölçü alınması ve bid‘atten kaçınılması gerektiğini söylemiştir. es-Sem‘ânî’nin bu söyledikleri ‘sünnet’ ve ‘bid‘at’ kavramlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Şöyle ki sünnet, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sahîh rivâyetler ile bilinen inanç ve amel modeli anlamına gelmektedir. Bid‘at ise bunun tam tersidir.

Diğer taraftan es-Sem‘ânî’ye göre din ancak nakli deliller ile bilinir. Öyleyse nakli delillerden olan hadisler arasında mütevâtir ve âhâd ayrımı yapılmadan hadisler referans alınmalıdır. Ona göre Kelâm Ehlinin âhad haberleri i‘tikâdî konularda delil kabul etmeyip akli ölçü alması, onların hadislere karşı şüphe oluşturma gayretlerinin bir sonucudur. Aslında es-Sem‘ânî, burada akli reddetmemekte, dinî (i‘tikâdî) hususların akılla bir ilgisinin olmadığını söylemeye çalışmaktadır. Yani din akıl üstü bir mefhûm olup akıl olgusunun sınırlarını aşmaktadır. O halde dinî inanç ve ameller, akli yetiyle değil, akli yetinin kesbedemediği ilâhî ve nebevî kaynaklı olan bilgilerle öğrenilebilir. Zira dinî mevzularda hadislerin ötelenip aklın öncelenmesi bid‘attır.

3. Ashâbü’l-Hadis’in Sünnet ve Hadise Bağlılıkları

es-Sem‘ânî, Ashâbü’l-Hadis’in sünnet ve hadis ehli olduğunu dolayısıyla hak olan bir yolda yürüdüğünü ortaya koymak için birçok açıklama yapmıştır. es-Sem‘ânî’nin bu husustaki fikirleri kısaca şöyle özetlenebilir:

Âyetlerde Hz. Peygamber’e (s.a.v.) tâbi olunması emredilmektedir. Hadislerde de Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ve râşid halifelere ait sünnetin ölçü alınması gerektiği buyrulmaktadır. Söz konusu Ehl-i Sünnet’ten olanlar ise Ashâbü’l-Hadis’tir. Zira Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sünneti, hâfız âlimlerin sahîh, muttasıl senedlerle naklettikleri rivâyetlerle bilinir. Araştırdığımızda sadece Ashâbü’l-Hadis’in bu rivâyetlere ilgi duyup benimsediğini, bir araya toplayıp içinden sahîh olanlara tâbi olduğunu ve bu ilginin diğer fırkalar için söz konusu olmadığını gördük. Ashâbü’l-Hadis dünden bugüne hadisler için yolculuklar düzenlemiş, kaynağından hadisleri alarak ezberlemiş, hadislere davet etmiş, hadislere muhalefet edenleri ayıplamış ve kumaşçının kumaş ile hurmacının hurma ile ve attarın ıtır ile şöhret bulduğu gibi onlarda hadislerle şöhret bulmuşlardır. Fakat Ashâbü’l-Hadis’in bu gayretlerine karşı heva ve Re‘y Ehli, akli çıkarımlarla yetinmişler; rivâyetlerden uzak kalmak suretiyle, bildikleri zayıf rivâyetleri sahîh rivâyetlere tercih etmişlerdir.¹⁸

Öte yanda insanların elinde birçok karışık rivâyetlerin bulunduğu iddia

¹⁷ es-Sem‘ânî, *el-İntisâr*, s. 5.

¹⁸ es-Sem‘ânî, *el-İntisâr*, s. 53-55

edilmektedir. Oysa sözkonusu karışıklık bu rivâyetlerin câhilleri için söz konusudur. Zira rivâyet âlimleri, mâhir kimselerin altın ve gümüşü sorguladıkları gibi rivâyetleri sorguluyor, kalp/sahte olanla olmayanı bir birinden ayıklıyor ve râvilerden kaynaklanan sened ve metin hatalarını tespit ediyorlardı. Dolayısıyla mütehasşis Ashâbü'l-Hâdis nezdinde râvilerden kaynaklanan sened ve metin hataları bile itibar bulmazken, zındıkların uydurduğu rivâyetler mi (tespit edilmeyip) itibar görecektir? Ayrıca Ashâbü'l-Hadis Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ibadetlerinin dışında kalan, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yemesi, içmesi, uykusu, uyanması, oturması kalkması, bir yere girip çıkması gibi sîreti ve sünnetinden olan hal ve hareketlerini benimseyip hayatlarında prensip edinmiş ve insanları buna teşvik etmişlerdir.¹⁹

Bu bilgilerin yanı sıra Ashâbü'l-Hadis, hadis ve rivâyetleri ölçü aldıkları için usûlüddîn ve i'tikâd konularında görüş birliği içindedirler. Fakat diğer bid'at ehli fırkalar i'tikâdî meselelerde görüş birliği içinde olmayıp kendi içinde bile birbirlerini tekfir etmektedirler. Bu nedenle nakledilen hadislerde sözü edilen fırka-i nâciye Ashâbü'l-Hadis topluluğudur.²⁰

es-Sem'ânî bu bilgileri nakletmek sûretiyle iki hususa dikkatleri çekmiştir: Birincisi Ashâbü'l-Hadis'in hadisler ve rivâyetlerle iştilal ettikleri ve böylece Ehl-i Sünnet'ten oldukları hususudur. İkincisi ise Ashâbü'l-Hadis, sahîh hadisler doğrultusunda teşekkül eden bir i'tikâd yapısına sahip oldukları için, i'tikâdî konularda bir ihtilafa düşmedikleri ve böylece hadislerde sözü edilen kurtuluş ehli oldukları hususudur. Şu hâlde es-Sem'ânî'ye göre bir kişinin Ehl-i Sünnet'ten sayılması ve kurtuluş Ehl-i zümresinden olması için sahîh hadisleri Kur'an'dan sonra birinci derece kaynak olarak telakki etmeli ve hiçbir şekilde Re'ye ve akli çıkarımları sahîh olan hadislerle tercih etmemelidir. Fakat es-Sem'ânî'nin bu açıklamalarından kendisinin irrasyonalist bir bakış açısına sahip olduğu söylenemez. Nitekim o akli reddetmez; fakat o dinî bir mevzu ancak dinî duyum ve kaynaklarla anlaşılıp yorumlanması gerektiğini düşünür.

4. Âhâd Haber'in Bilgi Değeri

es-Sem'ânî, muhaliflerin âhâd haberi, bilgi ifade etmediği için kabul edilmeyeceği iddiasına karşı, öncelikle kendisinin ve Ehl-i Hadis'in âhâd haber yaklaşımını açıklamak suretiyle tenkide cevap vermeyi uygun görür:

es-Sem'ânî ve Ehl-i Hadis'e göre bir âhâd haberin Allah Resûlü'den (s.a.v.) geldiği sahîh ise güvenilir râviler ve âlimler tarafından rivâyet edildiyse, halef âlimler, selef âlimlerden bu haberi Resûlullah'a (s.a.v.) isnad ederek naklettiyse ve ümmet de bunu kabul ettiyse bu haber bilgi ifade eder. es-Sem'ânî bu görüşün tüm Ehl-i Hadis ve sünnete bağlı olanlara ait olduğunu söyledikten sonra, âhâd haberin bilgi ifade etmediği, bilgi ifade edecek haberin mütevâtir olması gerektiği görüşünü, Kaderiyye ve Mu'tezile fırkaları ile fıkhî yetkin

¹⁹ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 56-58.

²⁰ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 43-45.

olmayan ve bu fırkaların maksadını da bilmeyen bazı fakihlerin ihdas ettiğini söylemektedir.²¹

Öte yandan es-Sem'ânî âhâd haberi kabul etmeyen fırkaların insafli davranmaları durumunda aslında onların da haber-i âhâdın bilgi değeri taşıdığı görüşünü kabul edeceklerini ifade eder. Çünkü o, âhâd haberleri mezkûr fırkaların da delil olarak kullandıklarını ifade eder. Meselâ Kaderiyye, her insanın İslâm fitratı üzerine doğduğu yönünde bilgi veren hadisi ve Şeytân'ın kulları dinlerinden saptırdıklarından söz eden hadisi delil olarak kullanmıştır. Mürcie Lâ İlâhe İllellâh diyen kişinin cennete gireceğinden bahseden hadis ile istidlâl etmiştir. Yine Râfıza, Hz. Peygamber'den sonra dinden dönen bazı kimselerden, yalancı peygamberlerden vb. kimselerden, söz eden hadisi kabul etmiştir. Hâriciler, Müslüman'ın öldürülmesinin küfür olduğundan ve zina eden kişinin zina ederken mümin olmadığından söz eden hadisleri âhâd haber olmalarına rağmen kabul etmiştir. Ehl-i Sünnet ise tüm (sahîh) hadisleri delil kabul etmiş ve Allah'ın (c.c.) sıfatları, kader, rüyet, iman, şefaathavz, cennet, cehennem ve daha birçok i'tikâdî konularda hadis rivâyet etmiştir.²²

Diğer taraftan es-Sem'ânî, Ehl-i Hadîs'in sahîh tarikle gelen bütün hadisleri kayıtsız bir şekilde bilgi ifade ettiğini ve tüm Müslümanların bu kanaate sahip olduğunu söylemiş; Ancak Kaderiyye ve Mu'tezile ile bazı fakihlerin ortaya çıkmasıyla birlikte âhad haberlerin kabulü bu fırkalar tarafında tartışmaya açıldığını ifade etmektedir ki kanaatimizce bu, zaman bakımından birinci asırdan sonraya tekabül etmektedir. Nitekim es-Sem'ânî'nin çağdaşı İbn Hazm da (v. 456/1064) Kaderiyye mezhebinden söz etmeden, âhâd haber eksenindeki tartışmaların Hicrî 1. yüzyıldan sonra Mu'tezilî Kelâmcular tarafından ortaya atıldığını söylemektedir.²³ Ayrıca Kaderiyye ve Mu'tezile mezheplerinin ortaya çıkmasını Hicrî 2. asır âlimlerinden Gaylân ed-Dimaşkî (v. 120/738)²⁴ ve Vâsıl b. Atâ (v. 131/748)²⁵ ile ilişkilendirildiğinde de söz konusu bu görüşün yerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla es-Sem'ânî, Hicrî 2. asrın başlarından itibaren ihdas edilen böyle bir tartışmanın yerinde olmadığını, bu yaklaşımın Müslümanların âhâd hadis yaklaşımına aykırı olduğunu söyleyerek âhâd haberleri kabul etmeyen Kaderiyye vev diğer ekolleri eleştirmekte; âhâd haberin hem i'tikâdî hem de amelî mevzularda delil olma niteliğini taşıdığı görüşünü savunmaktadır. es-Sem'ânî, âhâd haberin müslümanlar nezdindeki bilgi değerini tartıştıktan

²¹ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 34-35.

²² es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 35-37.

²³ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût, 1403/1983, 1/113.

²⁴ Tunç, Cihâd, "Gaylân ed-Dimaşkî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. 13, ss. 416-415.

²⁵ Aruçi, Muhammed, "Vâsıl b. Atâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, c. 42, ss. 539-541.

sonra, âhâd haberin bilgi değeri ifade ettiği görüşünü desteklemek için Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemindeki bazı uygulama ve hadiseleri de referans göstermektedir.

Bu bağlamda, es-Sem'ânî Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kral ve devlet başkanlarına İslâm'ı davet için elçiler gönderdiğini, Hz. Ali'yi hac mevsiminde Mina'ya, Mu'âz'ı Yemen'e görevlendirdiğini ve bazı hususlar için Hayber ve Kurayza Yahudilerine elçi gönderdiğini, yine Küba mescidinde namaz kılanlara kiblenin değiştiğinin bilgisini veren bir sahâbînin haberi üzerine herkes bu haberi kabul ettiğini söyleyerek asırsaadetten itibaren âhâd haberin delil olarak telakki edildiğini ve Müslümanların da bu haber karşısında itaatkâr davrandığını belirterek âhâd haberin bilgi ifade ettiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Ayrıca es-Sem'ânî, "Şayet sen Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in veya onların dışında ki herhangi bir sahâbînin rüyetullâh, kader gibi i'tikâdî konularda Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bir hadis naklettiğini işitersen, onların bu haberini şüphe duymadan tasdik edersin" varsayımında bulunarak aslında herkesin âhâd haberi kabul ettiğini söylemeye çalışmaktadır.²⁶

Bu bilgilerin yanısıra es-Sem'ânî, bir kişinin hocasından duyduğu bir bilgiyi aynı hocaya bağlı olan başka bir kişiye söylediğinde, bu kişi şüpheye düşmeden lider telakki ettiği şahıstan nakledilen bilgiyi kabul ettiğini ve bu yaklaşımın tüm yaşamla ilgili haberler için böyle olduğunu kaydederek, dolaylı olarak neden bu yaklaşımın âhâd haberler için sergilenmediğini söz konusu âhâd haber olunca kuşkucu davranıldığını sorar.²⁷

Öte yandan es-Sem'ânî aslında âhâd haberde zannın olma ihtimaline açık kapı bırakmaktadır. Fakat bunu ancak, vaktini büyük bir bölümünü hadis ilmi, râvîlerin biyografileri ve sahîh-sakîm hadislerin bilinmesi için adayan kişinin bileceğini söylese de²⁸ bu açıklama es-Sem'ânî'nin âhad haberlerin terk edilmesi gerektiği yönünde bir kanaata sahip olduğunu göstermez. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere, es-Sem'ânî'nin âhâd haberlerle alakalı olan görüşleri onun âhad haberi, sahîh olması durumunda, hem amelî hemde i'tikâdî konularda delil olarak kabul ettiğini ortaya koymaktadır.

5. Sünnet Ehl-i'ne Göre Akıl Dindeki Yeri

es-Sem'ânî'nin akıl hakkında naklettiği bilgilerde, Ehl-i Sünnet mezhebine göre akıl bir kişiye bir şeyi farz edemez ve bir kişiden bir sorumluluğu da kaldıramaz. Bir şeyi dinen helâl-haram kılamaz, güzel ve çirkin göremez. İşitmemiş, tebliğin ulaşmadığı bir kişiye ne ecir ne de azab gerekir. Ehl-i Sünnet bu görüşlerini "Biz bir Resûl göndermedikçe kimseye azab edecek değiliz"²⁹ âye-

²⁶ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 40.

²⁷ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 41.

²⁸ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 41.

²⁹ el-İsrâ, 17/15.

tine ve daha birçok âyete dayandırmaktadırlar. Allah (c.c.) dinini itibâ edilmek üzere tesis etmiştir. Dinde akledilebilir mevzular olduğu gibi akledilemeyecek mevzular da vardır. Fakat hepsine tabi olmak farzdır. Ehl-i Sünnet'ten bazıları Allah'ın (c.c.) bilinmesi aklın varlığına ve yokluğuna bağlı olmadığını söylemişlerdir. Yani Allah (c.c.) kendini kula tanıtır; Böylece kul Allah'ı (c.c.), ancak Allah (c.c.) ile tanımış olur, ne var ki kul bunun idrakine akıl ile varabilir. Bu şu iki misâle benzer: bir çocuk, Allah'ın yaratması olmadan ne ilişki ile ne de ilişkisiz mevcut olamaz; Ekin de Allah'ın (c.c.) kudreti olmadan, tohum ve suyun olup olmaması ile yetişemez. Nitekim Allah (c.c.) "Ektiğiniz tohumu görüyor musunuz? Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz?"³⁰ buyurmuştur."³¹

es-Sem'ânî Ehl-i Sünnet'in akıl yaklaşımı hakkında bu bilgileri naklettikten sonra, ilim erbâbından bazı âlimlerin aklın, kulluk görevinin icra edilmesi, dünyevî ve uhrevî hususlarda tedbir alınması, emir ve nehiylerin anlaşılması gibi konularda insana yardımcı olduğu görüşüne sahip olduklarını belirtmiştir. Daha sonra es-Sem'ânî Ehl-i Sünnet ile bidât ehli arasındaki ayırımın akıl konusunda olduğunu kaydetmiştir. Çünkü ona göre bid'at ehli i'tikâdını, makul olana/anlaşılabilirliğe göre tesis etmiş ve makul olana uyulması öngörüsünü savunmuştur. Ehl-i Sünnet ise aslolanın nakli delillere uymak, aklın ise bu delillere ittiba etmesi olduğunu söylemiştir. Zira dinin aslı 'makul' ise, o halde insanların vahye ve Peygamberlere ne ihtiyacı kalır? Böyle bir durumda emir ve nehiy olgusu da anlamsızlaşır ve dileyen dilediğini söyler. Hatta bu şartlarda Müminlerin, akıllarının eremediği bir şeyi de kabul etmemeleri gerekir. Hâlbuki Allah'ın sıfatları, kabir azabı, iki meleğin (Münker ve Nekîr) suali, Havz-ı Kevser, Mîzân, Sırat, Cennet, Cehennem ve bunlara girecek Müslüman ve kâfir fırkalar gibi dinî (gaybî) konular, öyle hususlardır ki bizim bunların hakikatini bilmemiz ve aklımızla bu hususların mahiyetine ulaşmamız mümkün değildir. O halde bazı dinî mevzular şayet akılla anlaşılabilir ve Allah'a hamd ve şükredilirse ne alâ. Ancak akılla idrak edilemeyen bazı dinî mevzular da olursa, böyle bir durumda iman edip tasdik etmek ve bunun Allah'ın rubûbiyeti ve kudretinden geldiğine inanmak gerekir.³²

es-Sem'ânî, bu çarpıcı açıklamaların yanısıra, aklın olması durumunda aslında resûllere gerek olmadığı anlayışının ne kadar ürkütücü olduğunu altını çizer ve şayet bir kişi "Allah'tan başka ilah yoktur. Aklım Allah'ın resûlüdür" derse bu durumun, Kelâmçılar'a göre sevimsiz bir şey olmadığını belirterek Kelâmçıların rasyonalist yaklaşımlarını eleştirir³³ Daha sonra es-Sem'ânî, akli ölçü alan kimseye şöyle bir soru yöneltir: "Dinimiz akıl üzerine kuruldu ve bizde bu akla uymakla emrolunduk" diyen birine, peki Allah'tan bir emir gelir

³⁰ el-Vâkı'a, 56/63-64.

³¹ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 75-79.

³² es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 79-82.

³³ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 86-87.

ve aklına ters düşerse ne yaparsın; Aklına uygun olanı mı alırsın, yoksa emrolunduğun şeyi mi? Bu durumda kişi “Aklına uyan şeyi alırım derse” bu kişi hata yapmış ve İslâm yolunu terk etmiştir. Şayet “Allah’tan (c.c.) gelen emri alırım” derse bu durumda ise kendi görüşünden vazgeçmiştir. Son olarak es-Sem‘ânî İslâm’ın bir köprü olduğunu, bu köprüden ancak teslimiyetle geçilebileceğini söyleyerek ‘akıl’ konusunu noktalamıştır.³⁴

es-Sem‘ânî’nin naklettiği bu bilgilerden, sünnet merkezli düşünen Ehl-i Sünnet’in dinî konularda birincil kaynağın nakli bilgiler (âyet ve hadisler) olduğu yönünde bir görüşe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim dinî mevzularda aslanan gönderilen elçinin bilgilendirmeleridir. Dolayısıyla akıl, kula hiçbir şekilde sorumluluk yükleyemez. Daha açık bir ifadeyle akıl şâri‘ olma özelliğine sahip değildir. Hatta kul nezdinde Allah’ın bilinmesi bile Allah’ın yol göstermesi ile ancak gerçekleşebilir. Yani akıl Allah’ın varlığını, Allah kendisine göstereceği yol ile tespit edebilir. Ama gösterilen yolun idrak edilmesi için de akla ihtiyaç vardır. Akıl olmadan gösterilen yol anlaşılabilir. Bununla birlikte akıl isterse idrak edebilir. Ama inkârı tercih etmesi durumunda kendisine gösterilecek yolu da görmezden gelebilir. Ayrıca dinde hem akılla bilinecek hususlar vardır hem de akılla bilinmeyecek hususlar vardır. Dolayısıyla Sünnet Ehl-i akli hiçbir şekilde reddetmemekte, aksine benimsemektedir. Ancak bununla birlikte aklın ulaşamayacağı bazı dinî mevzulardan ötürü aklın müdahale alanını da sınırlandırmaktadır. Hülâsa akıl kıymetlidir. Ama nass akıl üstü bir özelliğe sahip olduğu için daha kıymetli ve önceliklidir.

6. Ehl-i Kelâm’ı Zemmedenler

es-Sem‘ânî Kelâm Ehlî’nin ilim ehli tarafından yerildiklerini ortaya koymak için Ehl-i Hadîs’ten olan Şâfiî (v. 204/820), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Süfyân es-Sevrî (v. 161/778) ve Abdurrahmân b. Mehdî (v. 198/813) gibi bir çok âlimin Kelâm Ehlî’ne yönelttiği eleştirileri nakletmektedir. Şöyle ki, es-Sem‘ânî’nin naklettiği bu rivâyetlerde Şâfiî, din hakkında Kelâm edenlerin veya hevâdan olan şeylerden söz edenlerin dinde yeni bir şey ihdas ettiklerini söyleyerek Kelâm Ehlî’ni eleştirmiştir.³⁵ Ayrıca Şâfiî, fıkıh konusunda hata yapan kişiyle en fazla dalga geçileceğini, fakat bu kişinin Kelâm konusunda hata yapması durumunda bid‘atçılıkla itham edileceğini söylemiştir.³⁶

Süfyân es-Sevrî ise heva ehl-i ile konuşmaktan hoşlanmamış, insanlara hadislere bağlı kalmalarını ve Allah’ın (c.c.) zatı hakkında konuşmaktan uzak

³⁴ es-Sem‘ânî, *el-İntisâr*, s. 82-83.

³⁵ es-Sem‘ânî, *el-İntisâr*, s. 7; Beyhâkî, Ahmed b. Ali b. Hüseyin, *Menâkibu’s-Şâfiî*, (nşr. Seyyid Ahmed Sakar), Dârü’t-Türâs, 1. baskı, Kâhire, 1390/1970, 2/336; Suyûtî, Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Savnu’l-Mantık ve’l-Kelâm a’n Fenni’l-Mantık ve’l-Kelâm*, (nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî), Dârü’l-Kütübü’l-İlmîyye, Beyrut, s. 131.

³⁶ es-Sem‘ânî, *el-İntisâr*, s. 8; Suyûtî, *Savnu’l-Mantık*, s. 131.

durmalarını öğütlemiştir.³⁷

Yine Ahmed b. Hanbel Kelâm Ehli'nin imamlarına ağır eleştiriler yapmıştır. Diğer taraftan Abdurrahmân b. Mehdî, bid'at ehline mantıkla değil, Resûlullâh'ın (s.a.v.) hadisleri ve sâlih kimselerin sözleri ile karşılık verilmesi gerektiğini, aksi takdirde bir batıla batıl ile karşılık verilmiş olacağını belirterek dinî mevzularda hadislerin esas alınması gerektiğine işaret etmiştir.³⁸

Bu söylenenlerden, mevzu bahis âlimlerin re'y ve aklı hiçbir şekilde önemsemedikleri anlaşılmalıdır. Aslında onlar, haberi vâhidi kabul etmeyen ve aklı yegâne delil kabul eden fırkalara karşı bir tepki olarak, dinî konularda öncelenmesi gereken delillerin, naklî deliller olması gerektiği yönünde bir kanate sahip oldukları için bu açıklamalarda bulunmuşlardır.

Nitekim es-Sem'ânî naklen rivâyet ettiği, “Bilgi iki çeşittir. Birincisi nebevî bilgi. İkincisi nazarî bilgi. Nazarî bilgi nebevî bilgiye muhtaçtır. Çünkü nebevî bilgi Allah'tan gelmiştir. Nazarî bilgi ise (re'y ile) istinbat edilmiştir ki bu da nazarî bilginin hem doğru hem de hatalı olabileceğini mümkün kılmaktadır” ve “Hadisler asıldır. re'y ise fer' dir. O halde asıl ve fer', ne derece bakımından ne de öncelik bakımından aynı olabilir” sözleri “hadislerin esas alınıp re'yin terk edilmesi anlayışına” açıklık getirmektedir.³⁹

Yine es-Sem'ânî bu minvalde, Yemen'e gönderilen Mu'az b. Cebel hadisini⁴⁰ nakletmiş ve hadislerin taharete suya benzediğini re'yin ise toprak mesabesinde olduğunu belirterek, re'yin ancak hadislerin olmadığı konularda devreye girebileceğini söylemiştir.⁴¹

Sem'ânî, naklettiği bu bilgilerle “hadislerin esas alınıp re'yin terk edilmesi” yönündeki açıklamaların, aklın reddi değil, aklın nebevî bilginin önüne geçmeyeceği ve geçirilmemesi gerektiği anlamında olduğunu, bununla birlikte re'yin de bir bilgi değeri taşıdığını çok bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu bilgilerin yanı sıra es-Sem'ânî, dinî konularda bid'at ehli ile tartışmanın yerildiği hususunda mütekaddim âlimlerden birçok nakilde bulunur ve heva

³⁷ es-Sem'ânî, *a.g.e.*, s. 9; Suyûtî, *Savnu'l-Mantık*, s. 131.

³⁸ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 9-10.

³⁹ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 11.

⁴⁰ Hadis'de, Hz. Peygamber (s. a. s.) Yemen'e göndermek istediği Mu'az b. Cebel'e, muhattab olacağı olaylar karşısında ne ile hükmedeceği sorusunu sormuş, bunun üzerine Mu'az b. Cebel Kur'an ile hükmedeceğini, Kur'an'da bulamadığı zaman Sünnet ile hükmedeceğini, Sünnet'te de bulmaması durumunda ise kendi görüşü ile hükmedeceğini söylemiş ve Mu'az'ın bu cevabından hoşnut olan Hz. Peygamber (s. a. s.) şöyle buyurmuştur “Resûlullâh'ın elçisini, Resûlullâh'ın hoşnut olacağı şekilde muvaffak kılan Allah'a hamd olsun”. Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra, *Sünenü't-Tirmizî*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî,), Şeriketu Mektebi ve Matbaat-i Bâbî ve Evladîh, 2. baskı, Ahkâm, 3, M1-sır, 1962/1382, 3/616; Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebi Dâvûd*, (nşr. Şu'ayb el-Arnaûd ve dğr.), Dârü Risâleti'l-'Âlemîyye, 1. baskı, Akdiye, 11, Dimaşk, 1430/2009, 5/444.

⁴¹ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 9-11.

ehli olarak nitelendirdiği Kaderiyye, Mürcie, Harûriyye ve Râfıza fırkalarının isimlerini zikrederek ulemanın bu tür bid'at ehli fırkalarla din konusunda tartışmaya girmediklerini kaydeder.⁴²

7. Ehl-i Kelâm'ın Ehl-i Sünnet'e Yönelttiği Bazı sorular

Aralarında geçen tartışmalardan dolayı Ehl-i Kelâm da kendilerini haklı göstermek için Ehl-i Sünnet'e bazı sorular yöneltmiştir. es-Sem'ânî de hem yöneltilen bu soruları hem de sorulmasını ihtimal dâhilinde gördüğü soruları cevaplandırmaya özen göstermiştir. Özellikle şu iki soru, makalenin konusu itibariyle önem arz etmektedir:

1. Soru:

Ehl-i Kelâm diyor ki; Sizin dediğinize göre sahâbiler ve tâbi'ınler i'tikâdî konularda aklî deliller ile meşgul olmamışlar ve Ehl-i Kelâm'a ait olan bu metodu da bid'at olarak değerlendirmişlerdir. Peki, söz konusu sahâbe ve tâbi'in fer'î fikhî konularda ve bazı olaylarla ilgili hükümler noktasında içtihatla da meşgul olmamışlardır. Ayrıca Fakihlerin ortaya koyduğu kıyas, re'y ve illet prensipleri de sahâbi ve tâbi'in tarafından uygulandığı rivâyet edilmemiştir. Zira bu uygulama etbâ'u't-tâbi'inden sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Fakat ümmet bunları güzel görmüş ve tedvîn etmiştir. O halde ferî gösterilen bu müsamahakâr tutum neden Kelâm Ehl-i için (i'tikâdî konularda aklî yaklaşımları için de gösterilmemiştir?⁴³

Cevap:

Sem'ânî diyor ki: Biz âyet, hadis ve sahâbi sözlerinde dine ittiba edilmesi ve bid'atten sakınılması hususunda deliller sunduk. Ehl-i Sünnet'in şî'arı, selef-i sâlihe ittiba etmek ve sonradan meydana gelen bid'atlere sakınmaktır. Dolayısıyla, Mutezile ve diğer fırkaların uğraştığı Kelâm ilmi de bu bid'atlardandır.

Kelâm Ehl-i'nin, sahâbi ve tâbi'in ferî (fıkıh) konularda ve bazı olaylarla ilgili hükümler konusunda da içtihadla meşgul olmadıkları hususundaki sorusuna gelince, bu sorunun cevabı iki yönde verilebilir.

Birincisi sahâbiler ve tâbi'inlerden bu husus da nakledilen bir nehiy söz konusu değildir. Nitekim bir kişi sahâbiler arasındaki ihtilâfa baktığında, onların ferî konularda kıyas ve içtihadla cevaz verdiklerini görecektir. Zira Ehl-i Hadis'in bu konuda onlardan yaptığı rivâyetler vardır. Fakat aklî bir yöntem ile i'tikâdî konularda konuşma hususunda onlardan nakledilen bir rivâyet yoktur. Aksine onlar bunu bid'atten saymışlardır.

İkincisi İnsanlar arasında meydana gelen olaylar ve muâmelât hakkında olan fetvâların sınırı ve sonu olamaz. İnsanların buna ihtiyacı vardır. Öyleyse

⁴² es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 16-26.

⁴³ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 27.

ferî konularda ictihad yapılmazsa, (birbiriyle) benzer (olayların) araştırılması ve yorumlanması olmazsa ve hakkında açık nas bulunandan sükût edilen hüküm çıkartılmazsa hükümler atıl kalır, insanlar işlerinde fesada uğrar ve muâmelatta şaşkın kalırlar. Dolayısıyla halk için bir müftünün bulunması gerekir ki, bu müftü olaylarla ilgili hükümleri Ku'rân ve Sünnet'te bulamadığı zaman hüküm çıkarmaya yönelsin. Zaten Allah (c.c.) bu hususta genişlik göstermiş ve içtihadı caiz kılmıştır. Dolayısıyla ferin bu şekilde asla irca edilmesi zarurettendir. Fakat böyle bir zarûret i'tikâdi konularda söz konusu değildir. Çünkü Kur'ân ve Sünnet'te zaten inanılacak hususlara eksiksiz fazlasız değinilmiştir. (...) Öyleyse artık akli delillere dönmeye gerek yoktur!⁴⁴

Naklettığımız bu bilgilerde Ehl-i Kelâm, Ehl-i Sünnet'e diyor ki; şu halde siz her sonradan çıkan şeyi selef-i sâlih yapmadı diye bid'at görüyorsunuz, öyleyse fikhî konularda söz konusu olan ictihâdı ve diğer uygulamaları neden bid'at olarak değerlendirmiyorsunuz. Çünkü bu tür uygulamalar da selef-i sâlih döneminde mevcut değildi. es-Sem'ânî ise, aksine selef-i sâlih döneminde bu tür uygulamaların olduğu, ayrıca fikhî alanda karşılaşılan olayların çok olduğu ve dolayısıyla zarurete binaen içtihadı gidilebileceğini belirtmektedir. Fakat bu durumun akâid konuları için söz konusu olmadığını, çünkü akâid konularının Kur'ân ve Sünnet'te açıklandığını söyleyerek Ehl-i Kelâm'ın bu itirazına cevap vermiştir.

2. Soru:

Ehl-i Kelâm diyor ki; Siz dinin aslının ittiba olduğunu söylüyor ve aklî çözümlerle dinî anlamaya çalışanları da reddediyorsunuz. Hâlbuki bu yaklaşım Kur'ân'a aykırıdır. Zira Kur'ân taklidi yermiş, insanları araştırmaya istidlâl, yoruma çağırmış ve müşriklerle akli delillerle tartışmayı emretmiştir.⁴⁵

Cevap:

Bu soruya cevap olarak da Sem'ânî diyor ki; Din'in ittiba olduğu hususunda geçen konularda sadra şifa bilgiler verilmiştir. Taklid lafzına gelince, bu lafzın hadislerde ve selefî sözlerinde geçtiğini bilmiyoruz. Ehl-i Kelâm taklidin "başkasının sözünü delil olmadan kabul etmektir" anlamında olduğunu söylemişlerdir. Hâlbuki Ehl-i Sünnet Resûlüllâh'ın (s.a.s) sözlerine tabi olmuştur ki bu sözlerde delildir. Öyleyse Ehli Sünnet'in bu yaklaşımı nasıl "başkasının sözünü delil olmadan kabul etmek" anlamında değerlendirilebilir. Müslümanlar Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamberliği konusunda sem'î delillere sahiptirler. Nitekim sağlam ve güvenilir râvîler tarafından bu konuda birçok mucize, burhân ve deliller nakledilmiş ve Ahâbü'l-Hadis'de bu bilgileri kitaplarına aktarmış, tedvîn etmişlerdir. Böylece Müslümanlara göre Resûlüllâh'ın (s.a.v.)

⁴⁴ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 31-32.

⁴⁵ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 59.

peygamberliği sabit olmuştur. Dolayısıyla gaybî konular vs. İslâmî şartlar hakkında ondan gelen bilgilerin tasdik edilmesi Müslümanlara farz olmuştur. Ayrıca biz Kur'ân ve Sünnett ölçüsünde olan nazarı (akli istidlâli) inkâr etmiyoruz. Bizim inkâr ettiğimiz Ehl-i Kelâm'ın benimsediği (akli istidlâl) dir.⁴⁶

Kelâm Ehli, Ehl-i Sünnet'in nazar yöntemini reddettiği, taklidi benimsediği iddiasıyla Ehl-i Sünnet'i eleştirmiş ve aslında bu anlayışın Kur'ân'a aykırı olduğu ifade etmiştir. es-Sem'ânî ise buna cevaben, kendilerinin akli bir araştırmaya karşı olmadıklarını esasen taklid de yapmadıklarını ifade etmiştir.

Öte yandan es-Sem'ânî, Kelâm Ehli'nin eşyayı taksim etmede benimsedikleri prensipten ötürü bazı hadisleri reddettiklerini belirterek onları eleştirir. Şöyle ki Kelâm Ehli, eşya ya cisim, ya araz, ya da cevher olduğunu söyler. Cisim, parçalardan bir araya gelen bir şeydir. Cevher arazları kendisinde bulundurandır. Araz ise kendi başına kaim olamayan başkası ile kaim olan şeydir. Ruh da arazdır. es-Sem'ânî Ehl-i Kelâm'ın bu tanımdan yola çıkarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ruhun cesetten önce yaratıldığı⁴⁷ yönündeki hadisini reddetmektedirler.⁴⁸

Ehl-i Kelâm'ın bu yaklaşımı bize Hanefiler ve Mâlikîlerin âhâd heberi kabul için öngördükleri şartları hatırlattı. Nitekim onlar fikhî konularda âhad haberle amel etmek için bazı şartlar aramışlardır. Fakat bu söylediklerimizden her iki fıkıh ekolünün bahsi geçen Ehl-i Kelâm gibi hiçbir şekilde âhad haberi kabul etmedikleri anlaşılmasın. Zira Hanefî ve Mâlikîler aradıkları şartların bulunması durumunda âhâd haberi kabul etmişlerdir. Ayrıca bu iki ekolün yaklaşımı, fikhî açıdan 'mercûh'tur. Yani Şâfiî ve Hanbelîlerin, hadisin sahîh olması durumunda kendisiyle amel edilmesi gerektiği görüşü, Hanefî ve Mâlikîlerin âhâd hadîs hakkındaki görüşlerine tercih edilmektedir.⁴⁹

III. Sonuç

Ashâbü'l-Hadîs'in, nakli delilleri dini uzanımı olan her alanda birincil kaynak kabul etmesi, onların felsefi düşünen ve rasyonalist bakış açısına sahip bazı kitlelerin hedefinde olmasını zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla Ashâbü'l-Hadîs de

⁴⁶ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 59-60.

⁴⁷ Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, (nşr. Mustafâ ed-Dîb el-Buğâ), Dârü'l-İbni'l-Kesîr/el-Yemâme, 5. baskı, Beyrût/Dimâşk 1993/1407, "Enbiyâ", 2; Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. Haccâc Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim*, (nşr. Muhammed Fuad Abdü'l-Bakî), Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye ve Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1. baskı, Beyrût 1991/1412, "Sıfâtü'l-Münâfikîn" 28 (2805); İbn Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, (nşr. Şu'ayb el-Arnâud ve dğr.) Müessesetü'r-Risâle, 1. baskı, 1999/1420, hadis no: 12312. Ayrıca bkz. es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 2 nolu dipnot.

⁴⁸ es-Sem'ânî, *el-İntisâr*, s. 67-68.

⁴⁹ bkz., Zeydân, Abdulkarîm, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkıh*, Neşru İhsân, 5. baskı Tahran, 1427/2006, s., 171-175.

kendilerini hedef alan kitlelere karşı savunmaya geçmişler ve ilgili eserler yazmışlardır. es-Sem'ânî de *el-İntisâr* adlı çalışmasında Ehl-i Sünnet'ten gördüğü Ashâbü'l-Hadîs'i çok yönlü savunmaya gayret göstermiştir. Nitekim es-Sem'ânî Ashâbü'l-Hadîs'i, deliller öne sürerek haklı olduklarını ortaya koymak için Kelâm ve Rey Ehli'ne karşı savunmuştur.

Sem'ânî bazen Kelâm ve Rey Ehli'ni isimlerini zikredek, bazen sadece Kelâm veya Rey Ehlin'den birini zikrederek, bazen de Mu'tezile, Kaderiyye, Mürcie, Hârice gibi bid'at ehlinden saydığı fırkaların isimlerini zikrederek Ashâbü'l-Hadîs'i savunduğu görülmektedir. Fakat onun bu eleştirilerinden onun mezkûr fırkaları bid'at ehlinden saydığı ama hiçbir şekilde onları tekfir etmediği dikkatten kaçmamaktadır.

Sem'ânî, Kelâm ve Re'y Ehli'ni, akli merkeze aldıkları, rivâyetleri ve özellikle de âhâd haberleri gündemlerine almadan bir dini anlayış oluşturmaya çalıştıkları ve böylece halkı inanç konularında şüpheye düşürdükleri gerekçeyle, onların itikâd usûlü bakımından yanlış bir noktada olduklarına işaret eder. Yani Kelâm ve Re'y ekolünde asıl problem itikâdî yaklaşımından ve geliştirdikleri tutarsız prensiplerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü onlar bu prensiplerin bir gereği olarak hadisleri inkâr etmekte ve rivâyetten uzaklaşmaktadırlar.

Dinî konularda aklın değil naklin esas alınması görüşünü savunan es-Sem'ânî aslında bir akıl inkârcısı değildir. Zira onun da yer yer bazı akli çıkarımlara başvurduğu dikkatten kaçmamaktadır. Aslında onun tek kaygısı itikâdî konuların Hz. Peygamber'in (s.a.v.) buyrukları doğrultusunda değil de öznel sonuçlara varan akılla tespit edilmesi ve böylece Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çizdiği yoldan uzaklaşılmasıdır. Binaenaleyh dinî konularda akıl Allah ve Peygamberi tarafından yapılan açıklamaların önüne geçemez. Çünkü din ancak dinî kaynaklı bilgilerle anlaşılabilir. Fakat aklın devre dışı bırakılması söz konusu olamaz.

Öte yandan es-Sem'ânî Re'y Ehli'ni o kadar eleştirmesine rağmen daha önce mensubu olduğu ve aynı zamanda re'y ehlinden olan İmâmî A'zam Ebû Hanîfe'nin ismini hiçbir şekilde zikretmemiştir. Ama Ebû Hanîfe'ye de nispet edilen bazı görüşleri tenkit etmekten de geri durmamıştır. Nakledilen bu bilgilerden hareketle, asırlar öncesinde, bazı itikâdî ekoller arasında bir takım anlaşmazlıkların bulunduğu sonucuna ulaşmak; bir yandan es-Sem'ânî'nin ve öncesindeki Ashâbü'l-Hadîsin savunduğu anlayışın günümüz İslâm toplumunun kahir ekseriyeti tarafından benimsenmeye devam ettiğini, buna karşı bir yandan da asırlar önceki muhalif kitlelerin rasyonalist yaklaşımlarının da aynı hızla belki de biraz daha yoğun bir şekilde günümüzde taraf bulmaya devam ettiğini tespit etmek mümkündür.

Kanaatimizce, herkesin doğru bildiği bir anlayışı ilmî ve İslâmî çerçevede tartışması gayet normal ve doğaldır. Fakat bu tartışmanın hedefinde, Allah'ın

dini, Peygamber'i, İslâm medeniyeti ve bu din uğrunda canıyla ve malıyla bedel ödeyen ashâbi kıram olmamalı ve bu tartışmalar İslâm toplumunda kaotik bir zemin hazırlamamalıdır. Aksi takdirde insanlar nezdinde bu değerler itibarsızlaşır ve artık yaptığımız tartışmalar kin ve nefretin beslenmesinden başka bir işe yaramaz. Temennimiz günümüzde devam eden faydasız tartışmaların bir an önce son bulması, akademik düzeyde halkın dinî duygu ve isteğini arttıracak çalışmalarının yapılması ve bu yönde harcanan enerjinin İslâm ve Müslüman toplumunu yok etmeye çalışan gayri İslâmî eğilimlere karşı kullanılmasıdır.

“es-Sem‘ânî'nin Ehl-i Re'y ve Ehl-i Kelâm'a Karşı Ashâbü'l-Hadis Savunusu”

Özet: İslâm tarihinde de vuku bulan belli başlı olaylardan sonra bazı i'tikâdî akımlar ortaya çıkmış ve bu akımlar kabul gören deliller, anlayışlar ve yorumlara karşı cephe almıştır. Netice itibariyle bu girişim bir tepki oluşturmuş ve hâkim olan anlayışın temsilcileri tarafından bu akımlara karşı müdafaa yapılmıştır. Aralarında i'tikâdî düzeyde anlaşmazlık çıkan guruplar Ashâbü'l-Hadis ile Ehl-i Kelâm ve Ehl-i Re'y ekolleridir. Bu ekollerin aralarında geçen tartışmaları fitilleyen ise i'tikâdî konuların akılcı bir yaklaşım ile çözümlenme çabalarıdır. Zira bu tartışmaların başladığı ana kadar i'tikâdî ve ameli konularda, -mütevâtir olsun âhâd olsun-hadisler, sahabî ve tâbî'inden gelen rivâyetler referans kabul edilirdi. Zaten ameli konularda olduğu gibi i'tikâdî konularda da âlimlerin din anlayışına şekil ve yön veren yegâne etken hadisler ve seleften gelen rivâyetlerdi. İşte bu anlayışın hâkim olduktan yaklaşık bir asır sonra Ehl-i Kelâm ve Ehl-i Re'y gibi aykırı yaklaşımlara sahip ekoller türedi. Ashâbü'l-Hadis de bu aykırı hareketlere karşı kendilerine yöneltilen itiraz ve reddiyelere cevaben bir savunma pozisyonuna girmek durumunda kaldı. Bu savunma eğiliminin sonucunda Ashâbü'l-Hadis'i müdafaa için, Te'vîl, Usûlü's-Sünne, Kitâbü's-Sünne, İtikâdu Ehl-i's-Sünne isimlerinde eserler yazıldı. Hicrî 5. Y.y. alimlerinden Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî de (v. 489/1095) *el-İntisâr li Ashâbi'l-Hadis* adında bir eser kaleme almış ve bu eserinde Ehl-i Sünnet kabul ettiği Ashâbü'l-Hadis'i muhalif ekollere karşı müdafa etmiştir. Çalışmamız tarihte yapılan Ashâbü'l-Hadis savununu bir de Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî'in *el-İntisâr li Ashâbi'l-Hadis* adlı eseri özelinde incelemeyi hedeflemektedir.

Atıf: Sedat YILDIRIM, “es-Sem‘ânî'nin Ehl-i Re'y ve Ehl-i Kelâm'a Karşı Ashâbü'l-Hadis Savunusu”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XVIII/1, 2020, ss. 117-134.

Anahtar Kelimeler: es-Sem'ânî; Ashâbü'l-Hadis; Ehl-i Re'y; Ehl-i Kelâm; Hadis.